

УДК 159.922.4-057.87

Олександр Вакулєнко**ДО ПИТАННЯ ПЕДАГОГІЧНИХ СТРАТЕГІЙ ІДЕНТИЧНОСТІ В СУЧАСНІЙ УКРАЇНІ**

У статті аргументовано необхідність враховувати, послідовно та поступово розвивати етнопсихологічні складові в освітньому процесі сучасної України. Визначаються відмінні якості цих складових та аналізуються ризики їх хибної реалізації в контексті проблеми ідентичності та оновлення системи національних ідентитетів.

Ключові слова: особистісна ідентифікація, психологічні освітні засоби, етнічні автостереотипи, тренінги етнічної компетенції.

Вакулєнко А.**К ВОПРОСУ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ СТРАТЕГИЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В СОВРЕМЕННОЙ УКРАИНЕ**

В статье аргументируется необходимость учитывать, постепенно и последовательно развивать этнопсихологические составляющие в образовательном процессе современной Украины. Определены характерные качества этих составляющих; анализируются риски их ошибочной реализации в контексте проблемы идентичности и обновления системы национальных идентитетов.

Ключевые слова: личностная идентификация, психологические основы просвещения, этнические автостереотипы, тренинги этнической компетентности.

Vakulenko O.**TO THE QUESTION OF PEDAGOGICAL STRATEGIES OF IDENTITY IN MODERN UKRAINE.**

This article argues the necessity to consider and consistently and gradually develop ethno-psychological component in educational process of contemporary Ukraine. The essence of component is determined and its functions as well as all errors in judgments and risks in case of inadequate realization are analyzed.

Key words: personality identification, psychological resource of education, ethnic autostereotype, ethnic competence trainings.

Цікавість до особистісно орієнтованої освіти об'єднує педагогів і психологів, які вивчають «психологічний ресурс» формування культурного простору особистості, передумови її успішної самореалізації, самоідентифікації, освіти – у вищому сенсі слова. Актуально звучать слова З. Баумана про те, що сучасний проект «трансформував ідентичність із питання зумовленості в питання досягнення, роблячи її таким чином особистим завданням і особистою відповідальністю» [9, с. 62].

У глобалізованому світі масової культури механізми ідентифікації, що завжди містять момент вибору, замінені механізмами адаптації; відбувається зміщення, розмивання ідентичностей, що пов'язують зазвичай із втратою інтегруючого етнонаціонального компонента. Тому новітні західні дослідження демонструють підхід до нації й етносу як необхідного культурному проекту [11], розвивають тезу Дж. Келласа про те, що «націоналізм і культура – майже синоніми» [10, с. 67].

В Україні проблема національної ідентифікації та міжетнічних відносин має специфічні аспекти, які необхідно враховувати в освітньому процесі. Прорахунки політиків, що протиставляли «схід» і «захід» країни; відсутність послідовної та виваженої «політики пам'яті»; тиск тоталітарної бюрократичної системи (що здійснює нормативне регулювання освітнього процесу) на посттоталітарну свідомість – перелік негативних факторів, об'єктивних і суб'єктивних, можна продовжити... Відзначимо також амбівалентність автостереотипу українця, що обумовлено історично: чергуванням періодів *vita heroica* і *vita minima* в житті етносу [8, с. 713]; причому, залежно від обставин (культурно-історичних, соціально-політичних), співвідношення позитивних і негативних характеристик може істотно змінюватися, визначаючи валентність автостереотипу і впливаючи на процес ідентифікації.

Дослідження останніх двадцяти років показали, що в психосоціальній культурі України спостерігаються періодичні зміни, зумовлені переважанням тої чи іншої якісної соціетальної ознаки в системі шести бінарних шкал-опозицій: «екстраверсія» / «інтроверсія»; «емоційність» / «прагматичність»; «іраціональність» / «раціональність»; «екстернальність» / «інтернальність»; «екзекутивність» / «інтенціональність»; «інтуїтивність» / «сенсорність» [1, с. 80].

У період, що передувє подіям кінця 2004 року, різко зросли показники «сенсорності», інтернальної установки соціуму, «раціональності» і «прагматичності», тоді як у наступний «посттравматичний період» ошуканих очікувань відбулась чергова «контroversійна зміна» [1, с. 90].

Унаслідок цього загальмувалися процеси самоідентифікації в середовищі молоді, що призвело до стрімкого розростання авторитарних культових організацій, проявам ксенофобії, спалахам насильства: адже «чим нижче рівень самоідентичності, тим потужніше опановує людиною (або спільнотою) інстинкт» [6, с. 9].

За цих обставин новий сплеск соціальної активності може породити серйозні суспільні конфлікти, зокрема міжетнічні, що виникають на ґрунті ксенофобії. Тому найважливішим завданням освітнього процесу в сучасній Україні є адекватний розвиток етнопсихологічного компоненту, з метою виховання сильної позитивної ідентичності, готовності до діалогу; причому головне – послідовне впровадження до педагогічної практики мінімуму необхідних для цього знань.

Насамперед необхідно подолати наслідки тотальної «усередненої» українізації: проаналізувати негативний досвід відповідних уроків народознавства і відмовитися від практики впровадження в культурну свідомість різних етносимулякрів. Така практика привернула увагу етнологів за межами України [7] і виявила свою неспроможність. Нівелювання істотних регіональних відмінностей у підручниках і програмах із народознавства (особливостей історичної пам'яті, рис етосу, культурної специфіки конкретних українських субетносів) призвело до втрати довіри до предмету викладання, мимоволі сприяло розвитку конформізму і соціального цинізму.

Слід зосередити увагу на розвитку етнокультурної компетентності учнів (зрозуміло, це стосується не тільки українського, а й пов'язаних із ним – територіально, історично, політично – етносів, а також численних регіональних субетносів). Для усвідомлення культурної специфічності «картини світу» і можливості міжкультурного спілкування необхідно проводити тренінги етнокультурної компетентності – починаючи з раннього віку, поступово розширюючи та поглиблюючи інформаційну та мотиваційну основу таких тренінгів.

Відповідні розробки впродовж останніх років здійснюються психологами різних країн. Створена відомим етнопсихологом Тетяною Стефаненко комплексна методика виявлення, вимірювання, корекції етнокультурної компетентності та етнічних упереджень була модифікована та апробована на факультеті психології Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Орієнтована на старшокласників і студентів-першокурсників, ця методика включає різні шкальні опитувальники, що вимірюють відповідні конструкти етнічної ідентичності та валентність авто- та гетеростереотипів; етнокультурні атрибутивні тренінги; рольові ігри; своєрідні «імагологічні» тести, що вимірюють здатності імагінативної логіки сприйняття українських топонімів і онімів, архаїчних і діалектичних лексем, пареміології; а також тренінги концептуального аналізу (за схемою А. Вежбицької: «концепт-мінімум» VS «концепт-максимум» VS «енциклопедичний додаток»).

Навчальна функція подібних методик сприяє розширенню культурного кругозору учнів, підвищує їх самооцінку, сприяє формуванню позитивної ідентичності, запобігаючи розвитку етнофанатизму та ксенофобії. Важливу роль відіграють заплановані під час тренінгів міні-лекції, що роз'яснюють механізми формування етнічних стереотипів і упереджень, а також історичну специфіку національного автостереотипу, його консолідуєчий (або дезінтегруєчий) потенціал.

Необхідно також роз'яснювати учням причини виникнення та шляхи подолання соціальних «архетипів дистресового досвіду» етносу – підсвідомих внутрішніх конфліктів, що є наслідком пережитих суспільством історичних стресів [3]. Особливо важливим є аналіз таких елементів колективного несвідомого, як соціальні архетипи «екстернальності» (суб'єктивна безвідповідальність та пошук «винних»), «внутрішнього закону» (нехтування юридичними нормами і правами інших), «аберації свідомості» (відрив від реального життя, або тотальна політизація). Усе це можна здійснювати на уроках історії, забезпечивши вчителів відповідними методичними розробками.

Це стосується також інших навчальних курсів гуманітарного циклу: окремі прийоми і методи тренінгів етнічної компетентності легко вписуються в програми вивчення мови і літератури. Наприклад, уроки української літератури дають можливість вивчити й осмислити історично сформовані моделі «етнічної особистості» українця, проаналізувати субетнічні відмінності і спільні риси.

Доцільно також вивчати й аналізувати особистісні «інтелектуальні конструкти етнічної ідентичності» (знайомлячись, наприклад, у межах наявних навчальних програм, із творчістю таких письменників, як Микола Хвильовий, він же Микола Фітільов; Олена Теліга, Майк Йогансен та ін.). Не будучи українцями за походженням, усі вони ідентифікували себе з оновленою в період національного відродження «етнічною особою» українця. Психологічні механізми такої ідентифікації, сама система етнічних ідентитетів, мова як її структуротвірний елемент – усе це представляє значний інтерес, має цінність історичного досвіду й актуальний зміст (див. докладніше: [2]).

Особливу увагу слід приділити шкільному вивченню творчості Шевченка, оскільки його роль як інтегрального символу нації є непроминальною (як зазначив Е. Сміт, базовим ідентитетом народу можна вважати його «генія»). А базовий ідентитет потребує постійного оновлення, тож догматизоване сприйняття постаті та творчості Шевченка є небезпечним чинником девальвації / деактуалізації інтегрального національного символу.

Проте у шкільному викладанні літератури зазвичай превалує спрощений, однобічний погляд. Ігнорується складність міфологічних та психологічних кодів Шевченкової поезії, а це є вкрай важливим «питан-

ням психологічного виміру та дії (і взаємоперетікання) індивідуального та колективного несвідомого» [3, с. 255]. Саме на цьому рівні культурно-історичний досвід етносу сягає універсальних загальнолюдських глибин. Тому Шевченко може стати для нового покоління українців не лише національним ідентитетом, а й уселюдським символом-інтегратором. Адже, на переконання Григорія Грабовича, в його поезії домінують ролі відіграють мотиви «ідеальної людської спільноти» та «заперечення світу владної структури» [4, с. 345]. Натомість у «шкільному дискурсі» та й загалом в «освітнянському мейнстрімі» панують зовсім інші мотиви; зокрема, як зазначає Г. Грабович, програмне вивчення поеми «Гайдамаки» сприяє поширенню «масових уявлень і стереотипів»: ідеалізація «коліїщини» формує уявлення про Шевченкову (й українську) «кровожерливість». Тривогу дослідника викликає те, що поширюються ці стереотипи «на стику українського та російського світів» [4, с. 34].

Тлумачення змісту і значення «Гайдамаків» Г. Грабовичем заслуговує на пильну увагу – тут поєднуються психологічна та педагогічна проблематика, бо йдеться про «нове українське самоосмислення, нову колективну ідентичність», які ґрунтуються «саме на відкриттях і досвіді поеми. Актуалізують вони моменти розплати-кари, що власне не як помста, а як воля знаменує колективну рішучість, волю бути, самопожертву й відроджену пам'ять...» [4, с. 342]. Розкриваючи архетипальний, міфологічний і сакральний плани поеми, Г. Грабович пише про «жахи, ненависть, помсту і кровопролиття», зображені в «Гайдамаках»: «... поема має – не може не мати – свою відворотну, темну, хтонічну і демонічну сторону (як це завжди стається з архетипами...); адже вона зображає велику біду («Недолю співаю козацького краю»)». У психологічному плані вона великою мірою є в тіні; у психодинаміці Поета вона і є Тінню, щось таке, що «нормальна» людина задля самозахисту не хоче бачити... Поет так не може: «Серце болить, а розказувати треба». За своїм покликанням він змушений відкрити цей великий льох колективних уявлень і зійти туди – всупереч крайній психічній небезпеці. Ця готовність зійти, побачити й переказати затаєний зміст вимірює його силу, право на роль національного поета, пророка» [4, с. 343–344].

Підхід, запропонований Г. Грабовичем, може викликати дискусії; проте незаперечною його перевагою є руйнування стереотипних характеристик «Гайдамаків» («джерело національного пафосу», «основа політичного світогляду поета» тощо). Це уможливило відкриття Шевченка в собі, а себе – у Шевченкові, спонукає до відкритого діалогу та нових інтерпретацій.

Нові інтерпретації не усувають більш поширених, але доповнюють та розширюють наше сприйняття Шевченка; вони мають дивувати, інтригувати, набувати сучасного змісту – все це лише зміцнює домінуючі значення символа-інтегратора.

Визнаємо, що все вищесказане поки що знаходиться на рівні рекомендацій і розробок. Тренінги етнокомпетентності заплановані як позапрограмні факультативи. Для того, аби розширити й адаптувати методику щодо всієї шкільної програми, будуть потрібні консолідовані зусилля фахівців і добра воля міністерства. Однак і зараз учителі, а також психологи-практики можуть приділяти увагу етнопсихологічному компоненту освіти, ділячись власним досвідом і вносячи відповідні рекомендації.

Література:

1. Афонін Е. Психокультура України : «помаранчевий період» / Е. Афонін, О. Донченко, В. Антоненко // Соціальна психологія. – 2006. – № 4(18). – С. 77–93.
2. Вакуленко А. Л. Личностные конструкты этнической идентичности : теоретический и эмпирический аспекты / А. Л. Вакуленко // Теоретические проблемы этнической и кросскультурной психологии. Материалы Третьей Международной научной конференции 24–25 мая 2012 г. / Отв. ред. В. В. Гриценко. – Смоленск : Маджента, 2012. – С. 51–55.
3. Грабович Г. Архетипи Шевченка / Г. Грабович // Шевченківська енциклопедія: в 6 т. / НАН України, Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. – К., 2012. – Т. 1. – С. 253–271.
4. Грабович Г. Шевченкові «Гайдамаки» : Поема і критика / Г. Грабович. – К. : Критика, 2013. – 360 с.
5. Донченко Е. Дистрессовый опыт в разрушающемся этосе / Е. Донченко // Философская и социологическая мысль. – 1993. – № 7/8. – С. 93–110.
6. Донченко О. Колективне психічне у соціальному повсякденні / О. Донченко // Соціальна психологія. – 2008. – № 1(27). – С. 3–14.
7. Колосова В. Б. Конструирование фольклора как способ формирования национального самосознания (по материалам фольклорно-этнографических экспедиций в село Старые Бросковцы Сторожинского района Черниговской области) / В. Б. Колосова // Антропология. Фольклористика. Лингвистика. Сборник статей / [под ред. А. К. Байбурина, В. Б. Колосовой]. – СПб. : Изд-во Европейского ун-та в Санкт-Петербурге, 2001. – Вып. 1. – С. 144–155.
8. Кульчицький О. Риси характерології українського народу / О. Кульчицький // Енциклопедія українознавства. У 2 т. – Т. 2. – Мюнхен-Нью-Йорк, 1949. – С. 708–718.
9. Bauman, Zygmunt. Making and Unmaking of Strangers / Zygmunt Bauman // In Stranger or Guest? Racism and Nationalism in Contemporary Europe / ed. by Sandro Fridlizius and Abby Peterson. – Stockholm : Almqvist & Wiksell International, 1996. – P. 59–79.
10. Kellas J. G. The Politics of Nationalism and Ethnicity / James G Kellas. – London : Macmillan, 1991. – 188 p.
11. Leersen J. Nationalism and the Cultivation of Culture / J. Leersen // Nations and Nationalism. – 2006. – Vol. 12. – № 4. – P. 559–578.